

- ми історії України: Факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 6.
6. Калініченко В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження. – Х., 1997.
 7. Крестьянские истории: Российская деревня 20-х годов в письмах и документах / Сост. С. Крюкова. – М., 2001.
 8. Трапезников С.П. Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос: В 2 т. – Т. 1: Ленинские аграрные программы в трех русских революциях. – М., 1976.
 9. Центральний державний архів вищих органів управління України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1903.
 10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2239.
 11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2779.
 12. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2317.
 13. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939: Док. и мат.: В 5 т. – Т. 1: Май 1927 – ноябрь 1929 / Под ред. В. Данилова и др. – М., 1999.
 14. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2212.
 15. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2751.
 16. Державний архів Черкаської області. – Ф. Р-184. – Оп. 1. – Спр. 79.
 17. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2824.
 18. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1987.

Abrazumova E.M. The reaction of the Ukrainian peasantry on the curvature of the Soviet power price policy (the 1921th – the 1929th). In the article the influence of the price policy of the soviet government on the formation of the social and political moods of the Ukrainian peasantry in 1920th is analysed.

Key words: new economic policy, «scissors of prices», crisis of sale, social and political moods.

Г. М. Георгізов

ПОЛІТИЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ СЕЛЯНСТВА УСРР У 1921 – 1927 рр. НА ШЛЯХУ ВІД НЕПУ ДО КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

У статті аналізуються причини політичної нестабільності селянства УСРР упродовж 1921 – 1927 рр.

Ключові слова: селянство, політична нестабільність, НЕП, колективізація, радянська влада, УРСР.

У період непу українське селянство довело радянському керівництву свою спроможність відстоювати власні, суспільно-політичні та економічні погляди, що були подолані лише репресивними засобами, одним із яких стала колективізація. Життя та діяльність українського селянства періоду непу знайшли своє відображення у творчому доробку вчених, починаючи з 1920-х рр. До числа найбільш ґрунтовних робіт того часу, присвячених селу, слід віднести дослідження М. Гуревича [1]. Особливе місце займає і праця М. Кубаніна, який проаналізував характер і причини селянського руху в роки громадянської війни [2]. В роботах В. Якиманського [3] та О. Осліковської [4] започатковано вивчення таких питань, як наслідки ліквідації поміщицького землеволодіння, вилучення земельних лишків та перерозподіл земельного фонду.

Серед наукових праць щодо проблеми, опублікованих упродовж 1950 – 70-х рр., потрібно насамперед виділити дослідження Б. Мигалія [5], І. Ганжі [6], П. Денисовця [7], Р. Ляха [8], М. Березовчука [9], В. Сидорова [10]. Історична наука другої половини 1980 – початку 90-х рр. оцінювала аграрні відносини в радянському селі 1920-х рр. принципово по-іншому, що засвідчили праці В. Марочка [11], С. Ляха [12], В. Верстюка [13]. На сучасному етапі варто відзначити доробок у цьому напрямі С. Кульчицького [14], О. Ганжі [15] та ін. У цілому аналіз історіографії дає можливість виявити взаємозв'язки політичних настроїв, пов'язаних із аграрною політикою більшовиків, натуралізацією селянського господарства

та тими подіями, що, зрештою, призвели до політичних трансформацій лєнінської доктрини і нової економічної політики радянської влади, вилившись у колективізацію.

Політичні настрої в українському селі формувалися під впливом багатьох факторів як ідеологічного, так і соціального характеру. Найбільшою поляризацією вони набули у таких адміністративно-ідеологічних організаціях, як Комітети незаможних селян. Однією з головних ознак політичної нестабільності українських селян, на наш погляд, є кількісні показники членів КНС у колгоспах. З 1,4 млн. членів КНС протягом 1921 – 1922 рр. до колективних господарств вступили лише 70 тис. селян. Про ідеологічне неблагополуччя в самих КНС свідчать і постійні чистки. Не останню роль в цьому процесі повинні були відігравати сільські ради. “В області керівництва КНС місяцями була проведена робота з політичної підготовки їх до перевиборів в ради, з якою ж метою на місцях проводились часткові чистки складу КНС” [16, 9]. В подальшому, було виконано бажання керівництва щодо зменшення домінантні заможного українського селянства в Радах та КНС. “З 1 вересня 1921 р. до квітня 1922 р. проводилась перша чистка КНС, в результаті якої було виключено 365 тис. членів, а в другій половині 1922 р., під час другої чистки – ще 112 тис. членів” [17, 59].

Аналізуючи дані про склад, переобраних у 1922 р. виконкомів, можна зробити висновок, що більшовики намагалися схилити ситуацію на свою користь, за допомогою збільшення частки комуністів у системі виконавчої вертикалі, починаючи з волвиконкомів і кінчаючи губвиконкомами, що забезпечувало більш щільний контроль як за селянськими радами, так і за КНС: у волосних виконкомах налічувалось робітників – 12,2%, селян – 80%, службовців – 7,8%, з котрих, 50,5% були комуністи і, відповідно, 49,5% безпартійні; в повітвиконкомах робітників – 56%, селян – 29%, службовців – 25%, серед них комуністів вже було – 85% і 15% – безпартійні; в губвиконкомах робітники мали – 45,9%, селяни – 12,8%, службовці – 41,3%, серед яких в лавах ВКП(б) було 95%, а безпартійних – всього 5%” [16, 8]. Знаходження значної частки комуністів в структурі виконавчої влади зумовлювалось необхідністю мати реальні політичні важелі у неспівському селі, вкрай деполітизованому і непринаданому до реалізації більшовицького ідеалу – колгоспу.

У тому ж 1922 р. до села були відряджені 700 тис. робітників, що мали активізувати ідеологічну боротьбу селян проти куркульства та підготувати підґрунтя для перетворення українського селянина на свідомого послідовника пролетарської масової культури. Остання на селі мала ґрунтуватися на повазі до, проголошених комуністами, марксистсько-лєнінських догм. “Маючи свою власність і надію її збільшити, – писав Н. Бухарін, – селянин має всім відому повагу і довіру до більш великих власників і відповідно – буржуа. Тому він не навчиться ненавидіти багатіїв тією ненавистю, що їй мають робітники” [18, 15]. Однак, забезпечивши перевагу прокомуністично налаштованому селянству та органам влади на селі, КНС починають швидко втрачати своє вияткове значення. Селяни починають виходити з КНС, зосереджуючись на господарстві. В зв'язку з тим, що перехід де непу, в деяких регіонах, спричинив занепад роботи КНС і масовий вихід бідноти з організацій, РКП(б) знову активізувала політроботу серед бідноти.

Якщо на початку непу КНС були дійсно політичною, економічною і культурною опорою партії більшовиків на селі, однією з головних складових радянського впливу, то в подальшому роль КНС зменшилася, що підтверджує, наприклад, доповідь голови Подільського губвиконкому за травень 1923 р.: “Жодна радянська

компанія не проходить без участі КНС, не один захід на селі не проводиться в життя без їх сприяння..., з сьогоденної роботи серед КНС слід відмітити кампанію із втягування незаможного селянства в податкову роботу, боротьбу з самогонкою, конкурс на кращого голову сільради” [19, 16]. Іншу точку зору на проблеми КНС можна знайти в огляді Інформаційного відділу ЦК КП(б)У, де, навпаки, відзначалось, що “на зборах КНС біднота ухвалює проведення самообкладання, а на загальних зборах – проти, мотивуючи тим, що весною прийдеться йти до куркуля за допомогою і останній відмовить” [20, 4]. Не стояли осторонь проблеми і керівники ВКП(б). В. Ленін зазначав з приводу проблем КНС, що середняк на селі перетворився на центральну фігуру радянського господарського піднесення [21, 26.].

Одним з основних політичних конкурентів КНС на селі стали сільські збори, які були досить організованими та політично-спроможними, а тому радвлада повинна була активно боротися з цим проявом селянського незалежності. Ситуація навколо сільських зборів була доволі гострою, що видно з доповіді Чернігівського губкому за 1923 р.: “Вияви самодіяльності селянства поряд з досить слабкою активністю виконавчих органів радвлади на селі, справді може призвести до дійсно не бажаних наслідків, коли сходи, вирвавши ініціативу з рук сільрад, стають неофіційною, але узаконеною “де-факто” місцевою владою” [22, 245].

Проте, ні ДПУ, ні КНС так і не змогли виправити існуючі проблеми. “Більшість членів КНС не знає своїх завдань (15 – 20% бідноти і відповідно 5 – 10% всіх селян), – акцентувалося на засіданні Бюро Чернігівського губкому КПУ від 20 листопада 1924 р., – до цього часу в період господарського будівництва і тому розгорнути широку роботу з популяризації завдань КНС не можуть” [23, 242]. Головним недоліком безуспішної діяльності КНС стали не виправлені перегини і методи роботи в період розкуркулювання, відомі з часів громадянської війни, звідси – замкненість, що збереглася до середини 1920-х рр., а також схильність лідерів КНС до командирських методів.

Занепокоєння влади ситуацією на селі знайшло свій відбиток і у постановках з’їздів. У резолюції XII з’їзду РКП(б), що відбувся 23 – 31 травня 1924 р., про роботу на селі зазначалося: “З’їзд констатує, що ряд законів, які охороняють інтереси бідніших верств села, не доходять до села через хиби радянського апарату і через порівнянню відсталість бідняків села. Зважаючи на це, партійний з’їзд ставить в обов’язок всім партійним і комсомольським організаціям на селі в своїй роботі і роботі радянських органів, насамперед через комітети взаємодопомоги, добиватися проведення в життя визначених законом пільг біднішим верствам села (в галузі податкових пільг бідняків, пільгового відпуску лісу, розподілу насінної позики, кредиту, недопущення накладання податку на землю бідняків, фактично ними здану в оренду)” [24, 196].

На нижчому рівні партапарату рішення XII з’їзду реалізувалось наступним чином. Так, в протоколі райпленуму Жупинського району Житомирської округи на Волині від 15 березня 1925 р. зазначалось: “Коли середняків негайно не буде втягнуто до КНС, то праця КНС збільшиться у всіх галузях, для цього потрібно робити відкриті збори, на яких яскраво роз’яснювати нову політику партії “обличчям до села” та дорогу середнякові в різні організації” [25, 12]. Отже, можна зробити висновки, що на середину 20-х рр. радянське керівництво не мало в своєму розпорядженні повноцінних механізмів контролю над політичною ситуацією на селі.

Важлива увага приділялась і Комітетам селянської взаємодопомоги. Пропагандистська діяльність КСВ

була спрямована на протиставлення куркульському індивідуалізму та розрізненості, соціальну згуртованість та міць бідняків, що організувалися в КНС і КСВ. Партійні та державні органи зобов’язувалися надавати всіляку підтримку у створенні та розгортанні роботи КСВ. “Враховуючи нові суспільно-політичні та економічні реалії, XII з’їзд РКП(б) схвально відгукнувся на пропозицію про розширення масштабів діяльності КСВ. Він визначив нові завдання, спрямовані на підвищення ініціативи селянської маси на місцях, збільшення її матеріального достатку” [26, 19.]. Новими напрямками в роботі КСВ стали об’єднання малопотужних селянських господарств у кооперацію і вільний доступ до неї; підтримка економічно слабких господарств через різноманітні можливості кооперації; організація громадських форм праці, об’єднання малопотужних господарств у найпростіші колективні з різноманітною формою власності.

Процес втрачання виняткового положення КНС в українському селі розпочався разом зі стабілізацією ринкових відносин та покращенням побуту самих селян, які залишають КНС та тільки-но утворені колгоспи, прагнучи вести свої господарства одноосібно. Цей процес можна прослідкувати на прикладі обстеження трьох сільських одиниць на Чернігівщині у 1923 – 1924 рр.: середняки – 65%, незаможники – 24% (з них лише 2,2% в КНС), кулаки – 6,7%, кустарі і торговці – 1,7%, батраки – 1,7%, інтелігенція – 0,4%. Представників одноосібних господарств – 99,95%, колективних – 0,05%. В перевиборах сільрад приймали участь – 33,3%, ігнорувало – 66,7%. З політичних міркувань, позбавлено виборчих прав до 10% селян, серед них: куркулі, що користувалися найманною працею, колишні дідачі, дезертири, торговці, церковно-службовці та їх сім’ї [27, 223-232].

Іншою проблемою для органів ВКП(б) стала парадоксальна ситуація, коли в радах селянських депутатів найбільшу активність виявляли заможні селяни, фактично утримуючи їх під контролем. Так, у постанові Чернігівського Губкому КПУ від 20 листопада 1924 р. зроблено наступні висновки: “За відсутності потрібного зв’язку з середняком і не прикріпленню його до КНС, загострені взаємовідносини з заможною частиною селян, відсталість, недостатній культурний та політичний розвиток як членів КНС, так і неорганізованої частини бідноти, призводять до того, що на селі виявляється значна активність куркульства, яке намагається повернути на свою сторону середняцький елемент та закріпити свій вплив серед селянства” [28, 243].

Посилення тоталітаристських тенденцій на селі пов’язувалося зі значною політизацією КНС та КСВ. Якщо у сфері ідеологічній КНС служили засобом пропагування комуністичних, радянських законів, то в економічній – головна увага приділялась кооперації. Протягом 1923 – 1924 рр. загалом було завершено формування державно-кооперативного сільськогосподарського кредиту. Саме ЦК КНС виступив ініціатором створення сільськогосподарського банку. За постановою ЦВК та РНК СРСР від 22 серпня 1924 р. з’явилися значно ширші можливості для різноманітної виробничої діяльності в усіх сферах сільського господарства. Схожі засоби спостерігалися й у подальшому: в положеннях Про спеціальні капітали кооперації селянської бідноти (1928 – 1929 рр.), а також у постанові ВУЦВК і РНК УСРР Про фонди кредитування біднішого селянства зазначено: “До виконання планів кооперації бідноти, а також при остаточному установленні контрольних чисел кооперації бідноти з кожного виду кооперації повинні брати участь організації КНС” [29, 5].

Отже, вище наведені документи свідчать, що впродовж 1921–1927 рр. в УСРР відбувалася реструктуризація

КНС та КСВ. Мета їх діяльності полягала в активізації політпроствітницької роботи на селі та збільшенні результативності більшовицького впливу на селянство. В постановках та резолюціях XII – XIII з'їздів РКП(б) відчувались імпульси майбутніх політико-економічних змін, що призвели до колективізації. Політико-ідеологічна нестабільність селянства штовхала керівництво РКП(б) на подальшу його пролетаризацію, а відтак, мобілізувала сили до подальшого політичного та економічного наступу на заможних селян.

1. Гуревич М.Б. *Питання сучасного селянського господарства України*. – Х., 1927.
2. Кубанин Н. *К истории кулацкой контрреволюции (маховица) // На аграрном фронте*. – 1925. – № 7 – 8.
3. Якиманський В. *Бюджети селян в 1923/1924 роках*. – Х., 1927.
4. Осликовская О. *900 степных селянских хозяйств (К вопросу о дифференциации села)*. – Одеса, 1927.
5. Мигаль Б.К. *Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921 – 1925 рр.)*. – Х., 1974.
6. Ганжа І.Х. *Перші колективні господарства на Україні (1917 – 1920 рр.)*. – К., 1960.
7. Денисовець П.М. *Колгоспне будівництво на Україні в 1921 – 1925 рр.* – К., 1969.
8. Лях Р.Д. *Розв'язання аграрного питання на Україні 1917 – 1923 рр.* – К.; Донецьк, 1975.
9. Березовчук М.Д. *Перші соціалістичні перетворення на селі: Про організації сільської бідноти та їх роль у здійсненні перших соціалістичних перетворень*. – К., 1976.
10. Сидоров В.А. *Классовая борьба в доколхозной деревне, 1921 – 1929*. – М., 1978.
11. Марочко В.І. *Які форми кооперації існували на Україні в 20-ті роки*. – К., 1989.
12. Лях С.Р. *Формирование элементов советского образа жизни в доколхозной деревне Украинской ССР (1921 – 1923 гг.)*. – К., 1981.
13. Верстюк В.Ф. *Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918 – 1921)*. – К., 1991.
14. Кульчицький С.В. *Історичне місце радянського комунізму // Сучасність*. – 1999. – № 6.
15. Ганжа О.І. *Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.)*. – К., 2000.
16. ЦДАВОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 113.
17. Кульчицький С.В., Лях С.Р., Марочко В.І. *Становлення основ соціалістического уклада життя крестьянства УССР*. – К., 1988.
18. Бухарин Н.И. *О характере нашей революции и о возможности победоносного социалистического строительства в СССР // Большевик*. – 1926. – № 19/20.
19. ДАВО. – Ф. Р-925. – Оп. – 8. – Спр. 46.
20. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2824.
21. Ленин В.И. *Полное собрание сочинений*. – М., 1982. – Т. 31.
22. ЦДАВОУ. – Ф. 539. – Оп. 2. – Спр. 101.
23. ДАЧО. – Ф. Р-503. – Оп. 9. – Спр. 4.
24. *Комітети незаможних селян: 36. док. (1929 – 1930) / Під ред. І. Рибалки*. – К., 1968.
25. ДАЖО. – Ф. Р-272. – Оп. 1. – Спр. 76.
26. Олійник В.М. *Самоврядні форми соціальної взаємодопомоги українського селянства в першій чверті ХХ ст.* – Сміла, 1998.
27. ДАЧО. – Ф. Р-665. – Оп. 1. – Спр. 44.
28. ДАЧО. – Ф. Р-69. – Оп. 1. – Спр. 1.
29. ЦДАВОУ. – Ф. 783. – Оп. 1. – Спр. 2689.

Georgizov G.M. *The political instability of the peasantry in the URSR at the 1921st– 1927th on the way from the NEP to the Collectivization*. In the article the causes of the political instability of the peasantry in the URSR during the 1921st– 1927th years are analysed.

Key words: peasants, political instability, NEP, collectivization, the Soviet power, URSR.

М. І. Харламов

СТВОРЕННЯ ДОБРОВІЛЬНИХ ПОЖЕЖНИХ ФОРМУВАНЬ В УСРР (1924 – 1926 рр.)

У статті розглядаються питання формування системи добровільних пожежних організацій в Україні впродовж 1924 – 1926 рр. Досліджуються державно-правові аспекти створення добровільних пожежних товариств та дружин в УСРР. Аналізуються законодавчі та нормативні акти з проблем організації добровільних пожежних організацій у 1924 – 1926 рр. Ключові слова: пожежна безпека, добровільні пожежні організації, протипожежні заходи, протипожежна діяльність.

Дотепер малодослідженою залишається проблема створення добровільних пожежних організацій в УСРР середини 1920-х рр., як і загалом тематика створення радянської системи пожежної безпеки на території України. Наукове ж вивчення формування добровільних пожежних товариств в УСРР означеного періоду є досить важливим і своєчасним. Адже, з огляду на сучасний стан протипожежної діяльності органів МНС України регіонального рівня, можна зробити певне припущення, що створення добровільних пожежних товариств суттєво покращило б стан сучасної пожежної безпеки в Україні. Таким чином, аналіз процесів створення, становлення та формування добровільних пожежних організацій в УСРР може допомогти при створенні подібних організацій в Україні на сучасному етапі розвитку українського суспільства, з урахуванням певного історичного досвіду.

Не можна залишити поза увагою той факт, що дослідження становлення системи пожежних добровільних товариств та дружин в УСРР середини 20-х рр. ХХ ст. поки що не стало предметом наукових студій фахових істориків. Сучасні дослідники розглядають передусім питання діяльності пожежних формувань у Наддніпрянській Україні, протипожежної діяльності земств Лівобережної України, протипожежної діяльності органів місцевого самоуправління в Південній Україні. Такі праці безперечно є ґрунтовними та цікавими. Проте, у роботах таких вчених, як О. Козинець [1], А. Томіленко [2], С. Тараненко [3] зовсім не розглядається такий важливий період, як 1920 – 1929 рр. Натомість у дослідженнях таких авторів, як В. Нехаєв, М. Серцов [4, 120], О. Полтанов [5, 31], Ф. Литвяков, Ю. Антипов [6, 61], Г. Смирнов [7, 169] аналізується лише регіональний контекст становлення добровільних пожежних організацій в УСРР 1920-х рр. Мета цієї статті полягає у дослідженні науково-актуальних проблем формування пожежних добровільних організацій упродовж 1924 – 1926 рр.

Добровільні пожежні організації існували на землях України ще у дореволюційний період. Вони діяли, переважним чином, у сільських регіонах. Слід зауважити, що ці установи майже не контролювалися і не фінансувалися з боку уряду та місцевих органів влади. Пожежні добровільні організації, що діяли у той час могли розраховувати тільки на власні сили, вони утворювалися з представників місцевих громад і перед ними ж несли відповідальність. Коштів на ефективний протипожежний реманент, а також на його поточний ремонт не вистачало, внаслідок чого стан пожежної безпеки на селі був вкрай низьким. З іншого боку, варто відмітити, що на незадовільний стан пожежної безпеки на українських землях впливали й інші фактори: від не виконання елементарних норм профілактики боротьби з вогнем – до використання вогнебезпечних матеріалів під час будівництва житлових та господарських об'єктів.

Істотну шкоду протипожежній діяльності добровільних організацій боротьби з вогнем завдала Перша світова війна, революція та громадянська війна. Вогнеборці